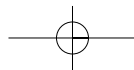
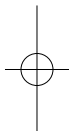
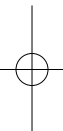
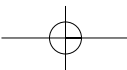
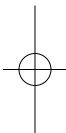
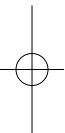
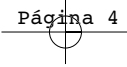

MEMÒRIES D'UN SEGLE D'OR

JOAN TRIADÚ

MEMÒRIES
D'UN SEGLE D'OR

Amb la col·laboració
de Susanna Àlvarez i Montserrat Bacardí

Proa

Primera edició: octubre del 2008
Fotografies: Arxiu Joan Triadú i Font

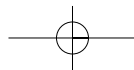
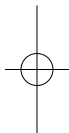
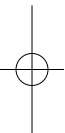
© 2008 Joan Triadú i Font

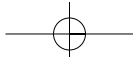
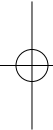
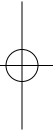
Drets exclusius d'aquesta edició:
Raval Edicions, SLU, Proa
Peu de la Creu, 4
08001 Barcelona
proa@grup62.com
www.proa.cat

ISBN: 978-84-8437-421-3
Dipòsit Legal: B-8.307-2008
Fotocomposició: Edilínia, SL
Impressió: Reinbook, SL

La reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, començant-hi la reprografia i el tractament informàtic, o la distribució d'exemplars mitjançant lloguer i préstec resten rigorosament prohibides sense l'autorització escrita de l'editor i estaran sotmeses a les sancions establertes per la llei.

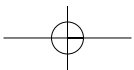
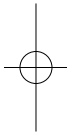
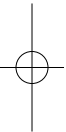
A Pilar Vila-Abadal i Vilaplana

«Davant l'or secular d'una estirp d'homes lliures».

J. V. FOIX, *Les irrealis omegues*

PREFACI

Escriure unes memòries és deixar-se anar al culte de la distància. En el meu cas, la distància és tot el contrari d'un distanciament, cosa que s'esdevé, el distanciament, en les memòries dels polítics i de tots els qui només fan un repàs d'una etapa de la seva vida o fins i tot hi fan creu i ratlla. Jo el que he mirat, a mesura que escrivia, és justament d'acostar-me cada vegada més a tants moments de la meua vida que se m'havien allunyat. Alguns semblava fins i tot que ho havien fet definitivament. Però no: tot torna. Ara ho fan «com si fos cridat a judici», que va escriure Carles Riba en les *Estances*. La meua passió, en un cert sentit metafòric, és l'exigència. En un acte que em va dedicar la Universitat de Vic, vaig dir que si m'hagués de definir ho faria dient-me exigent en poesia. També sostinc, en la mateixa línia, que tot s'ha de fer com si fos l'última vegada. Així ens acostem a l'excel·lència. Ens cal. En aquest sentit voldria servir-me del comiat irònic de Pere Calders, de cara al desconegut més enllà; aquest més enllà del qual parlem com d'un lloc conegut, amb la possibilitat «de passar-hi una llarga temporada». Doncs bé, traslladant la idea al nostre món terrenal, jo diria que aquestes memòries són l'efecte que m'ha fet una llarga temporada aquí mateix.

Ja recalco prou que vinc del que en dic «de baix». Sé que

la llengua pertany a un inexplicable do de la vida humana i que la llengua no és, com la nació, una consciència i una voluntat: la llengua és la base d'una cultura nacional. En el parlament que vaig fer quan em van concedir, per part del nostre govern, la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya vaig voler deixar clar que provinc de l'ensenyament primari com a professió originària i de per vida, i amb això es pot deduir que pertanyo a l'anomenada «cultura general». Res més. En aquest llibre, doncs, reivindico els valors de la llengua i de l'anomenada també «cultura popular». Gosava dir aquell dia i em permeto reproduir-ho literalment, que no he passat mai d'aquí, és a dir, de l'àmplia i plana realitat de l'ensenyament.

Això d'una banda. Reconec que amb la meva trajectòria escrita, i amb la dedicada a la crítica i l'assaig literari, el meu autoretrat sembli esbiaixat. Es pot parlar de rigor arrencant «des de baix»? Es pot parlar de cultura de l'excel·lència i de cultura del poble? Ramon Pla va parlar de mi en el solemne acte de l'atorgament de la Medalla d'Or i va retreure el que va dir, l'any 1911, Pompeu Fabra a Jaume Massó i Torrents quan preparava una antologia de la poesia catalana. Ramon Pla ja va preveure que a mi em plauria l'analogia amb el Mestre. Heus ací el que escrivia Fabra: «En una "crestomatia" completa, no hi ha cap dubte que hi hauria d'haver en Soler [es refereix a Pitarra]», però Fabra considera que no ha de ser així «en la nostra Selecta». Fabra la va voler anomenar així, perquè ningú no es confongués, però també perquè se'n podia prescindir perfectament, de Pitarra: «Més hi escauen sis poesies d'en Maragall que sis poemes dolents d'altres poetes jocfloralescos, per anome-

nada que hagin tingut. No es tracta de fer una obra d'erudició sinó de selecció». Haig d'agrair a Ramon Pla que, entre les seves paraules sàvies i emotives, massa afalagadores per a mi, fes aparèixer aquesta santa paraula del Mestre Fabra. Tot el sentit de la meua vida, tant d'escriptor com a l'ensenyament, és aquí: distingir entre selecció i erudició, i entre la «crestomatia» i la convicció crítica.

No és de bon entendre ni fàcil d'aplicar, però haig de dir, amb profund agraïment, que he estat comprès, tant en una dedicació com en l'altra. Permeteu-me que el reconeixement que he rebut, tant si era merescut com si no ho era, el consideri un gest, agafat en conjunt, d'autoestima del nostre poble. Ho dic no ja des de la darrera cruïlla, com el títol del gran llibre de l'enyorat Puig Salellas respecte de Catalunya: parlo de la recta final de la meua vida. Sense recança.

Perquè, com em sembla que es veurà en aquestes memòries, la terra –«que no sap mentir», com escrivia Màrius Torres–, la pàtria, en termes més concrets, és l'expansió, en xarxa, de la família. Tots hem patit: alguns ho feren molt, fins a la mort. Però no han aconseguit –no ho ha aconseguit Espanya– ni de bon tros, el nostre anorreament.

Tampoc nosaltres –que no els volem cap mal– no hem pogut alliberar-nos-en en pau i ser Europa i ser catalans lliures. La partida –gràcies a aquest segle d'or de la nostra nova Renaixença–, s'ha quedat en taules, en tot un segle. Aquella Catalunya de principis del segle xx i fins i tot dels mitificats i daurats anys posteriors, ha passat a ser un país amb personalitat pròpia i, des d'una llengua que ni pels

mateixos catalans era apta i reconeguda, ha passat a ser un indiscutible valor cultural, polític i econòmic. Un país que lluita en tots els terrenys i en tots els seus dominis com ningú no ho havia previst.

En cap segle dels temps moderns tantes vides s'havien dedicat amb un esforç tan enorme al nostre redreçament cultural i social. Som una cultura i una llengua independents.

He volgut reflectir el que penso a cada pàgina d'aquest llibre, el qual no és un treball d'història, sinó d'un nombre indeterminat, però considerable, de fets viscuts. Si, finalment, hi parlo força de l'estimació més privada, de la família i dels amics, que es tingui en compte, això sí, que és la primera i la darrera vegada que ho faig.

Agraeixo a la meva col·laboradora, Susanna Àlvarez i Rodolés, la seva eficiència i la seva paciència. A la meva muller, li agraeixo de tot cor la seva precisió en la memòria, que m'ha estalviat alguns nyaps, i la seva voluntat que, tot i no poder estar tant per ella, com jo voldria i caldria, volgués que acceptés l'encàrrec editorial d'escriure unes memòries. I a tots els lectors potencials, els dono les gràcies per endavant.

18 d'abril de 2008

AL MIG DEL CAMÍ DE LA VIDA

Una presència nova i definitiva

Ben de debò que, passats els trenta anys, m'havia trobat que era prou conegut i fins i tot apreciat per un cert nombre de persones de sentiments afins, és a dir, de lluny o de prop catalanistes. En la meua professió, l'ensenyament, i entre els col·legues de la meua dedicació, la literatura, tenia ja un acolliment distingit. No m'havia costat gaire trobar feina en diverses escoles com a professor de grec i de llatí i, al cap de poc, de literatura o del que jo anomenava «criteri literari» (a tocar de l'exercici de la crítica literària). A poc a poc, a més, la pedagogia i la dedicació literària es complementaven i sovint esdevenien fins a un cert punt la mateixa activitat, amb el pas marcat per aquells sotrats que fan dues vies de tren quan s'ajunten.

Trenta anys! I una rebel·lió permanent. Per a què? Per a qui? D'una banda, m'havia posat al marge de la indiferència general. Ara sé que això de sentir-me revoltat em ve de molt petit, des que tenia cinc o sis anys. Les monges paüles del col·legi on vaig començar l'escolarització em parlaven una altra llengua i jo no les entenia. La primera vegada que vaig dir, en català, que havia d'anar a orinar, la monja de la classe va enviar-me al fons de l'aula de cara a la paret, fins que el pipí va lliscar cames avall i les llàgrimes de ràbia,

calentes també, baixaven per les galtes. Els altres alumnes se'n reien, mentre jo era tret de la classe, a rentar-me i a eixugar-me. Som als anys 1926 o 1927, en temps de dictadura. No vaig dir res als pares perquè, de revoltat, ho era amb mi mateix. Ells, pobres, m'havien fet entrar al col·legi no pas davant de casa, a tres metres del carreró on vivíem, on deia Asilo, sinó per la porta principal, al carrer de les Carolines, sota l'epígraf Colegio, i amb un llaç vermell al coll. La revolta era contra mi mateix, per la meua timidesa.

Exigent, rigorós, insatisfet, alhora esquerp, fill únic i, a trenta anys, sense un pa a la post! El buit a la meua dreta era per a mi visible: la noia. En part, la timidesa i la reserva em salvaven (de paraula, sempre he estat molt reservat). L'humor també, com de noi despreocupat, però previngut. No m'havia d'amagar de res, bé que els amics o companys s'havien anat casant, els del grup d'*Ariel*: Enric Jardí, Joan Perucho, Josep Romeu, Jordi Sarsanedas, Miquel Tarradell i Pau Verrié. D'altra banda, jo podia dir, com Joan Maragall a les primeres «Notes autobiogràfiques», que era «verge de tot plaer amorós». Havia llegit, en canvi, tot el que se'm presentava, des de Henry Miller als detestables Joaquín Belda o Felipe Trigo, que eren a la biblioteca Albert Cohen de Liverpool. El sexe s'aparellava amb la pornografia, indisociables. Fins que em vaig casar. Encara més: puc dir que no m'havia mirat, allò que n'hauria de dir «repassar», una noia més avall del coll. Aquest concepte de dues menes d'amor, com la novel·la «agosarada» de Cèsar-August Jordana, no era insòlit ni anormal en el meu món d'universitat, d'escoles, de literatura, d'art i fins i tot de política (al Front Nacional de Catalunya, per exemple). No em vaig sentir

mai un personatge estrany, sinó content de veure'm respectat i fins i tot tractat com una adquisició vàlida. Una altra cosa era la timidesa, combinada diabòlicament amb l'ideal de dona. Però, com he dit, això va durar fins que em vaig casar, a trenta-cinc anys.

De fet, la meva solteria, que en aquell temps començava a ser escandalosa, no em preocupava gens, però sentia el persistent buit a la dreta. Tot plegat, era més propi d'un romàntic que d'un «home d'acció», dit amb la ironia que corresponia a aquells temps de pura inacció; és a dir, propi d'algú que gairebé exhibia en públic la ràbia que portava i que havia de dominar, des d'aquella arrencada infantil. El romanticisme, que hi era, em va salvar, perquè em va permetre trobar un dia la dona del meu ideal. És el dia que vaig escriure aquesta carta, el 26 d'agost de 1955:

Pilar,

La meva passió és construir. L'única cosa que no he estat capaç de fer, entre les que he intentat, és una família. He pensat i crec que tu m'hi podries ajudar. No et parlo com un enamorat primicer. Fóra ridícul. Però et demano si tens cap obstacle decisiu a aquesta proposta: si tens compromís actual o anterior que s'hi oposi, o el que sigui. Si puc esperar, en fi, que en podem parlar, i explicar-te les meves dificultats, prevenir-te dels meus defectes i fer-te una lleial exposició de la meva situació personal i familiar. Aquests dies he meditat el pas que estic donant, a totes hores, i encara que la cosa començà com una revelació sobtada, he deixat reposar aquelles impressions i sé el que em dic.

No comprenc com no m'havia adonat de tu abans. Comprend en canvi la gosadia que representa per a mi adreçar-me a tu. Però et demano que hi pensis tu també i que tot seguit que creguis que ho pots fer em contestis –Déu vulgui que sigui afirmativament o almenys en camí de ser-ho.

T'ofereixo, ja ho veus, la meua vida.

Al mateix sobre, gruixut, hi anava una altra carta de tretze pàgines, la qual, segons la meua petició del sobre, havia de llegir primer. Cosa que, és clar, no va fer. Llegida, doncs, la de l'ultimatum, heus ací uns fragments de la carta llarga, d'un to una mica més reposat:

[...] Saps què em meravella més? Haver endevinat que saps patir, que vol dir estimar, tenir goig interior. Mira: aquests dies, com per voluntat de Déu (hom sempre li atribueix allò que ens va bé), he estat llegint un Sant Francesc i encara el lleigeixo. Doncs en la teua carta hi ha la frase sobre les «coses boniques d'aquest món» que sembla extreta d'aquella lectura meua que m'ha acompanyat tant en aquests dies de desfici, de meditació i d'una intensa alegria naixent. Jo havia endevinat aquests dies, en què m'he esforçat a mirar tant el teu rostre, que saps sofrir, que el somniar saps que es paga car, que els despertars són desagradables de vegades, i que et refugiaves en un món interior, com si et complaguessis a passar desapercebuda. Només això darrer intenta servir-me d'explicació al misteri, per a mi, de no haver-te «vist» fins ara. Val a dir que Vidrà fou una revelació [...]. No et vaig veure fins a la tarda. Fou durant el passeig i concretament quan baixàvem en direcció al punt en què hauríem d'anar a agafar la pujada

de retorn. Era quan tu vas parlar del teu pare. El to o no sé què de la veu em van obligar a mirar-te. De cop, en pocs passos més, tot jo vaig dir «En què estàs pensant?», i vaig trobar que tot el que deies, tot el que eres, en un total de caràcter, ànima i cos, no diferia en res de tot el que jo podia esperar i he esperat fins ara, sobretot en els darrers anys, en què la vida m'ha ensenyat moltes coses. Camí enllà, tot va canviar per a mi. A dalt ja, et vaig preguntar pels terrenys que menava el teu germà i així em vas assenyalar la baga mentre jo pensava en tot. Però m'havia d'examinar a mi mateix i no podia treure'm de cap manera la careta, ni ho hauria de fer. Vaig proposar-me dominar-me del tot, desconfiant de mi mateix. [...] Ja en tenia prou aquell dia. [...] Rebel, gairebé revoltat contra el somni, enfadat amb mi mateix, vaig procurar distreure'm durant el retorn. Però la idea em tornava amb insistència. [...] Aquesta tarda vigilava el correu com el gat a la rata. M'han dit que hi havia mitja dotzena de sobres, és a dir, d'esperances, i el tercer en sortir era el teu.

Ara no dubto de res. La teva carta sense la careta d'anar pel món justifica plenament aquest cop imponent i demostra que la impressió primera era certa i que abans és l'instint que la consciència, o sigui el sentiment que la raó. Jo ara t'he explicat el que m'ha passat. Davant d'una cosa així el famós seny català calla com un mort. I es comprèn. No vull donar-li entrada en aquesta carta perquè crec que primer és viure que filosofar. Si el nostre diàleg, com desitjo amb tota l'ànima, no ha fet res més que començar, ja vindrà el moment de dir un «jo no sóc ningú» com una casa... Crec que t'ofendria si comencés per aquí. Tu parles de coses tan sagrades i jo he viscut sempre i, com més gran em faig, més, adorant-les com

tu, i un sentiment sagrat de la vida, del món, de les paraules no em deixa mai. Com m'agradaria que compreguessis que tu has entrat a regnar en tot això meu encara que no ho sàpigues i, si ho saps, no ho acceptis! Però, per favor, no deixis de creure-ho! [...] Entre les cartes que han arribat amb la teva, n'he rebut una en la qual hi havia aquest recordatori que m'ha semblat molt oportú, per no dir providencial. Te l'envio perquè em facis un favor: abans de contestar-me digues de cor les pregàries per demanar a Déu la glorificació de mossèn Tarrés. És el segon favor que et demano, ja que el primer era que no llegissis l'altra carta sense haver llegit aquesta. Guarda aquest recordatori en nom meu.

Aleshores jo escrivia un diari. Uns fragments ho expliquen tot puntualment i sincera. Són de pocs dies després del XII Concurs de Poesia, celebrat a Cantonigròs el 14 d'agost:

Divendres, 19-VIII-55. He anat a Rupit aquest vespre, per casualitat. L'aigua verda i el moviment rítmic d'oques blanques. La nit és càlida i feliç. He començat un article, una altra de les feines que tinc pendents, i he escrit cartes.

Diumenge, 21-VIII-55. Tinc tanta plenitud d'aquest dia que no necessito explicar-la, perquè sé que no podré. Em limitaré als fets, sense comentar-los. Missa i comunió matinal a Cantoni, en un dia resplendent. Sortim en cotxe cap a Vidrà. Companyia amable i res més. Anem al Cavaller, una gran casa. La senyora i els fills ens reben i ens acompanyen. Dinem mentre tempesteja, en un gran menjador senyorívol, disset persones. Em posen a un dels costats de la senyora, vídua, i de la noia més petita, alumna meva. Prenem cafè al saló i la con-

versa es polaritza amb el germà petit, un cunyat i un jove arquitecte invitat, més les noies. La tarda s'aclareix i, per tant, sortim, després de saludar la mare que se'n va a Barcelona amb una de les noies, que va de vacances a París. La tarda és esplèndida. Comencem a baixar cap a una vall verdíssima resseguida a baix de tot per un torrent. Anem junts tres noies i jo. La conversa esdevé planera i de mica en mica sento que s'estableix un diàleg amb una de les noies, la gran. De cop i volta penso, com si algú m'ho digués a l'oïda: per què no? Tot canvia, i el meu pensament corre cap al passat, des que conec aquesta noia, com si no existís. La tarda és una meravella. Parlem de poesia, de religió, de política, i cada vegada m'admira més el que diu aquella noia i com ho diu. Pugem, de retorn, cap al poble, però jo ja sóc un altre. Entrem un moment a la casa i visitem l'església. A entrada de fosc emprenem el retorn.

Dimecres, 24-VIII-55. Cantonigròs. Carta extensa a P. V. a Vidrà. Primer pas. Meditació al bosc, en una tarda singularment perfecta.

Diumenge, 28-VIII-55. Diumenge incert, desficiós, excepte en l'esplèndida missa matinal amb comunió. M'ha costat de passar, aquest dia. És explicable. He pensat molt en avui fa vuit dies.

Dilluns, 29-VIII-55. No puc esperar la nit... Estic massa content. M'he precipitat sobre les cartes aquesta tarda: n'hi havia una que les esborrava totes. Va molt més enllà de tot el que podia imaginar-me. És ella. Quina llàstima no poder escriure ara mateix i que tingués la carta tot seguit! Li enviaré la que tenia preparada per a donar-li dissabte a Vic, però precedida d'una altra que faré ara, que tot jo estic en pleni-

tud. Com he llegit! Són quatre pàgines a tota amplada i encara amb un trosset al final cavalcant damunt l'«apreciat amic»... i dient: «m'has fet tan feliç amb la teva que havia de dir-t'ho. Jo sí que t'estic agraïda amb tota l'ànima!» I jo no sé on sóc. [...] De vegades m'he d'esforçar a recordar el seu rostre, a veure'l clar. Una cara més aviat llarga, reflecteix la concentració interior i una gran capacitat per a sofrir, és a dir, estimar. No va gaire lluny de la meva alçada i l'altre dia vam comprovar que calçàvem el mateix número d'espardeñyes, a part d'ésser exactament del mateix tipus i tot. És prima i em sembla que ho serà sempre, perquè la seva mare és igual, i té tendència a encorbar-se una mica. De tota ella es desprèn una senyoria espiritual i clara, generosa i ordenada. Ara tot són esforços per a recordar-la en diverses ocasions passades, des que va aparèixer al CICF com a secretària, pel gener em sembla. Va venir a algunes classes de conversa que jo feia per a un grup de noies. En altres moments ni la veia. [...] Un dia, ja ben avançat el juliol, vaig anar al CICF a donar una classe i a dur-hi un dels escrits que faig per al butlletí del Centre. Ella el va passar a màquina i em va dir que li havia agradat molt. Era el divendres 15 de juliol, ara ho recordo. [...] Un dia d'aquells ens vam trobar al metro. Jo estava llegint i se'm va acostar a l'hora de sortir, a Liceu, i vam parlar un moment, a la Rambla, sota una fina pluja. Li vaig donar aleshores el programa del concurs i ja gairebé em va prometre que hi vindrien una colla. [...] Aquell dia la vaig veure a l'escola quan l'acte ja havia començat feia estona, dreta, amb la seva germana, el cunyat i l'Antoni Comas al fons de la sala. En sortir els vaig saludar i ben poc més em vaig poder ocupar d'ells, fora un moment a la tarda. Mentrestant, això sí, vaig sentir a dir que

es preparava una excursió per al diumenge següent a Vidrà i vaig fer tot el possible, fins amb certa astúcia, per realitzar-la. Me'n va sortir una altra per al mateix dia, però vaig preferir la de Vidrà. Es veu que tot m'hi portava.

Dimecres, 31-VIII-55. Sóc a casa. He dit adéu a Cantoni amb recança però no tanta com altres vegades. És que no me'n vaig de buit, sinó amb una riquesa que no podria pas sospitar fa un mes, en anar-hi. Més solt que mai he fet, aquest agost, el meu camí i alguna cosa que pot ser decisiva per a la meua vida.

Dilluns, 5-VIII-55. Sóc promès! Aquest és el dia més asseynalat i més feliç de la meua vida. Aquest matí ha arribat carta d'ella i, a més d'agrair a Déu haver-me conegut, m'anunciava que venia aquesta tarda. A les quatre ha arribat i ens hem trobat de seguida. Jo demanava a Déu que aquella noia que m'havia mirat tant de temps abans amb indiferència correspongués ara a la idea que me n'he fet. I així ha estat.

No érem precisament dues criatures, però a mi un festeig com el nostre em fa pensar en la infància, en la qual tant el bo com el dolent són més forts i més imprevistos que mai. La imatge de conjunt és positiva sempre que s'acabi bé, tal com es vol amb tota l'ànima. Però això no resta penjat: cal lluitar-hi cada dia, cada hora, cada vespre i cada matí. Així avançàvem i així reeixírem. No sense patir. Calgué presentar-nos, sobretot prop del meu món com a escriptor. A la Pilar, li tocà fer un veritable pelegrinatge. Més aviat es trobà que la felicitaven perquè s'havia promès amb mi, en lloc de sorprendre-se'n per la diferència social, que hi era. No hi havia divergència, sinó consolidació de posicions,

partint del fet de compartir les mateixes conviccions essencials: la fe religiosa i la catalanitat.

En el fons, més que d'un festeig –que ho era, és clar–, per a nosaltres es tractava d'una coneixença mútua. No sabíem gairebé res l'un de l'altre. Quin fenomen més estrany l'amor! Entre aquella noia i jo només hi havia hagut encontres de passada, contactes concrets a la feina. Fins ben poc abans, aquell mateix estiu, jo no sabia res ni de la seva família, prou important. En les primeres reunions polítiques a Montserrat m'havia relacionat amb els seus dos germans monjos, el pare Agustí (Ramon) i el pare Plàcid (Jordi), destacats per les seves fortes personalitats, propers a l'abat Aureli M. Escarré i amb projecció pública per responsabilitats i per publicacions. És més: si havia sentit anomenar el Cavaller de Vidrà (la casa, la família i un gran home, el doctor Lluís Vila d'Abadal), no ho relacionava amb aquells monjos ni amb aquella noia que endreçava els papers a la secretaria d'on jo feia algunes classes cada setmana. Ella em donava la llista d'alumnes i jo la hi tornava en sortir. Res més. Durant força temps.

Torno a la meva tímidesa, traduïda, si es vol, en reserva. No he preguntat mai qui eren, com es deien, fins i tot, companys de professió o coneguts diversos. Posar confiança íntima en algú sempre m'ha costat molt. Amb tothom i arreu he fet el superficial en el tracte quotidià, cosa que em va anar molt bé en la clandestinitat, per sentit pràctic. Eren els altres els qui havien de creure en mi. Com s'explica, doncs, la indignació per un simple descontentament? M'enrabio fàcilment i crido, em descontrolo. Ara sé –potser ho he sabut sempre– que es tracta d'una reacció contra

la tímidesa, el mateix defecte que ha comportat que m'hagin retret alguna vegada que no miro prou als ulls de l'altre i que acalo els meus quan hi parlo.

Tampoc no em mirava aquella noia. Ni tan sols els seus ulls, tan bonics (encara ho són ara, que ja han perdut la visió). O podia haver-me fixat en les seves mans envejades sovint. Però no, no m'hi havia fixat. En les meves classes de català al mateix centre i en conferències diverses, ella almenys em coneixia en l'aspecte públic o professional. La revoltava que em retreguessin que parlés clar del meu catalanisme. Era tan fora de lloc en aquells ambients, tan contraproductiu en relació amb la memòria de la guerra i la presència de la repressió policíaca i de l'autoritat religiosa, que ella sempre ha recordat que va dir-se interiorment: «Gràcies a Déu que encara hi ha algú que diu el que pensa i que no s'està de manifestar-se tal com és!». En aquest vesant si més no, ella ja em coneixia. També, és obvi, en el meu aire una mica malgirbat, que es compensava amb trets d'humor.

La desconexió era, doncs, ben meua. Me n'havia enamorat amb tant de retard! Em trobava com si m'hagués oblidat de tornar un llibre, d'acomplir un encàrrec o de pagar un deute podent haver-ho fet. És clar que vaig aprofitar el temps perdut aquella tarda de setembre en què vaig anar a esperar-la a l'estació, al tren de les quatre que venia de Puigcerdà! Per uns instants vaig pensar que no la reconeixeria i que ella em vindria a trobar primer. La caminada de Vidrà s'entelava amb el mateix alè del meu respir, sobre un vidre interposat, de somni. Però no: de lluny vaig veure els seus ulls i, després de saludar-nos cortesament,

vam començar a caminar fins que vam aturar-nos en un bar situat al caire del Turó Parc.

Tot pujant, vaig notar que superava els relleus de les voravies mirant una mica cap a terra. Ja sabia el que tenia i m'ho va dir. L'oculista que li havia descobert la retinitis, en haver-se adonat que ella, infermera seva, no hi veia bé, li havia dit que no es quedaria cega, llevat que visqués molts anys. La medicina no hi podia fer res. El mateix doctor Tarrés, en la revisió mèdica a l'escola Blanquerna, havia detectat una anomalia ocular i n'havia parlat amb el pare, de metge a metge. Un parent graciós seu em va dir, festiu: «Apa, que faràs de pigall!».

De cara a cara, en aquell inoblidable recés neutre, però acollidor, ens ho vam dir tot, en primer lloc sobre malalties. Va resultar, ves per on, que tots dos havíem estat afectats de tuberculosi pulmonar, de la qual, pel mateix procediment del pneumotòrax (*La muntanya màgica* aplicada), estàvem completament guarits. Després vaig anar escoltant amb tots els sentits el que ella, amb veu clara i paraula senzilla, em deia per primera vegada. Ho feia com un deure, però a poc a poc havia parlat amb ganes, amb decisió, mentre jo gosava posar la mà sobre la punta dels seus dits i veia que no els retirava. Alguns anys enrere havia festejat formalment amb un bon partit de la comarca, un noi ben plantat, envejable en tots els sentits. Hi va patir perquè no s'hi avenia, ni amb ell ni amb la seva família. Per a tothom el casament era un fet, però ella estava decidida a trencar les relacions, malgrat el daltabaix i el descrèdit que se'n desprendria. Aleshores, providencialment, es va trobar amb una malaltia que feia por en aquell temps, i no sols als

malalts. Ingressada a la clínica Plató, que havia contribuït a crear el seu pare, va rebre atencions mèdiques i personals d'eminències, i amb decisió, en un moment que resultava més propici, va trencar el festeig i va quedar lliure. Més endavant em va reconèixer que abans d'aquesta experiència, ja des de l'adolescència més primicera i fins a tocar d'aquell mateix moment tan nostre, havia tingut pretendents, ben bé una dotzena, cap dels quals, per sort meua, no havia reeixit. Qui sap si m'esperava sense saber-ho, ens dèiem! Jo no tenia res de semblant per explicar. Així arribàrem fins a la porta de casa seva. Ens acomiadàrem, a l'entrada d'una escala de l'Eixample, agafant-nos la mà. Li vaig fer la primera mala passada anant-me'n de viatge l'endemà.

El nostre incipient festeig, si el temps ho permetia, consistia a caminar a l'atzar pels carrers. Així tant podíem parlar com restar en silenci, de costat, segurs, sense ni agafar-nos la mà. Era una Barcelona de lluminositat íntima i acollidora. Ens vèiem als vespres, perquè tots dos treballàvem. Ella acudia als cursos de català i a les sovintejudes conferències meves d'aquell temps. Els amics i coneguts ens miraven amb atenció, com si el nostre encontre fos una afirmació més per al comú ideal patriòtic que a poc a poc recuperava una certa consciència col·lectiva, que la revolució i la derrota havien estabornit. Ja veia que els plaïa, i fins i tot els tranquil·litzava, que ella fos qui era i com era, en presentar-la als escriptors afins, als amics i als que m'ajudaven a fer possible el concurs de Cantonigròs: Ignasi Bofill, Martí Mas, Ermengol Passola i Josep M. Vall.

Al Centre d'Influència Catòlica Femenina (CICF) causàrem una sorpresa general. Tots dos –jo força més– passà-

vem per aliens a la idea del matrimoni, un estat incompatible, semblava, amb la vocació de servei que en aquella casa i en aquell període es feia sentir com una necessitat. De seguida, però, hi hagué al voltant de la Pilar i de mi un esclat d'alegria sincera de tot el centre, ingènuament reconfortant i de bon auguri.

Entràvem de vegades als caputxins de l'Ajuda, o bé a Pompeia o a Sant Felip Neri. El Barri Gòtic ens oferia, amb els seus indrets tranquils, la possibilitat de gosar agafar-nos per la mà i de tant en tant d'acostar-nos fins a passar el braç per la seva fina cintura. Fèiem el que l'amor ens demanava en aquells moments, sense desitjar res més, amb la impressió de no estar-nos de res. Perquè, de fet, ja ho teníem tot, des del primer dia. Passàvem en silenci bones estones, com si parlar fos de més a més. L'estimació dels altres no condicionava la nostra, no s'interferia en el nostre amor, que era creació pròpia, per nosaltres i per a nosaltres. Cal dir que aleshores el nostre capteniment com a promesos era el normal i el que es podia esperar als nostres ambients. Això sí, amb més experiència, amb més anys pel mig, fins al punt que per a nosaltres es tractava d'una recuperació del temps passat i del temps retrobat.

Mentrestant, expectant quant a les possibilitats, la realitat era de vegades feridora. Quan vaig arribar d'un inevitable però inoportú viatge, a l'estació, a més de la Pilar, m'hi esperaven els meus pares. La meua manca de caràcter es va escenificar en deixar la promesa en segon terme i saludar-la donant-li la mà. Als meus pares, els havia besat. El fill únic no s'havia després de la seva condició i no va acabar de desprendre-se'n mai. Jo hi vaig patir sempre i la Pilar molt més!

Però els meus pares, primer el pare (1966) i després la mare (1968), van morir als braços de la seva jove. El pare a casa seva. La Pilar, que sabia que estava greu, se n'ocupava. Ell va ser feliç amb nosaltres. La mare va morir a casa, penedida del malestar de tants moments, en què sempre s'havia culpabilitzat, sempre havia refusat acceptar la situació que a ella, tan devota, li havien llegit a l'Evangeli. Quan va morir, a casa, després d'estar obstinadament un any llarg tota sola, jo me n'havia anat a dormir i la Pilar vetllava. Va patir molt amb la malaltia, però va morir en pau i reconciliada. Val a dir, com ja explicaré més endavant, que la mare portava dues males morts al damunt.

Salvador Espriu i el doctorat

He parlat del pelegrinatge a propòsit del que va tocar fer a la meua promesa durant aquells mesos feliços de festeig. Un dels escriptors que vam anar a veure va ser Salvador Espriu. Jo hi havia estat força en contacte, perquè, quan en Palau i Fabre va obtenir una beca per anar-se'n a París, al final de 1945, em va fer un encàrrec: acabar la impressió clandestina de cent exemplars d'un llibre de poesia de Salvador Espriu titulat *Cementiri de Sinera*. Cada setmana jo portava diverses vegades a l'Espriu una o dues pàgines impreses del seu llibre, que d'altra banda era molt breu, i que s'imprimia als vespres, quan ja no hi havia treballadors, a la impremta Gràfica Catalana, situada al carrer del Doctor Dou, molt a prop del carrer del Carme. Generalment a peu, anava a casa de l'Espriu, al capdamunt del passeig de Gràcia, on ara hi ha un hotel, un edifici de bellesa

singular, però en aquell temps no gaire apreciat, i pujava fins al pis de l'escriptor. Un cop hi era, amb una minyona, després de diversos passadissos i de passar algunes cortines gruixudes, s'arribava a un despatx final encarat al passeig de Gràcia, on s'estava el poeta. Molt amable, amb un somriure que a mi sempre em semblava forçat, em rebia i es mirava el que portava a la cartera.

Es mirava, no sols les possibles errades, sinó també la qualitat de la impressió. Perquè aleshores s'imprimia lletra per lletra, posant unes màcules, que se'n deien, sota cada paquet de lletres, i no sempre tot sortia igual, en relleu i en posició. De lletres, n'hi havia unes de més gastades que d'altres. L'Espriu resseguia tot el text meticulosament, com era propi del seu caràcter i del seu fer, i n'estava molt content. Cada pàgina contenia aquells versos breus, intensos, els primers que publicava en volum. Arribàrem fins al final, amb la impressió de la coberta, que duia un peu editorial, *La Sirena*, que s'havia empescat en Palau i Fabre per publicar un llibre seu, *L'aprenent de poeta*, i alguns altres. Tots clandestins. La coberta, que era de gruix de cartró, era a dues tintes. Realment, era molt bonica.

Quan vam tenir el llibre, me'n va regalar un, i jo vaig gosar demanar-li'n un altre, per a un cas que l'hagués de donar a algú. Recordo que, aquesta petició, em va fer tornar vermell i, suposo que una mica per contaminació, també s'hi va tornar ell. Un incident de no res, però que sempre és al record. En vam tirar cent exemplars, que vam anar traient de la impremta a poc a poc. Amics del Front Nacional que necessitaven guanyar alguna cosa i també persones de fora de Barcelona, com en Terri de Mataró,

amb coneixences, s'encarregaren de distribuir-lo. En algunes cases em consta que els van dir que «de cementiris, ja no en volem tornar a sentir a parlar», i els van refusar el llibre, que valia vint-i-cinc pessetes.

Vaig veure Salvador Espriu tot d'anys després, i sempre vaig ser ben rebut. Vull recordar que, el dia que hi vàrem anar, amb la Pilar, va fer una observació que, cosa estranya en ell, va resultar ben inoportuna per a mi. Estava potser una mica sorprès o incòmode de trobar-se per primera vegada que jo anava acompanyat d'una dona, de la meua promesa, i que hi anava a presentar-la-hi. L'observació va consistir a preguntar, durant la conversa, per què jo no acabava aleshores el doctorat. És clar, era inoportuna en el sentit que la feina era veure com ho fariem per poder-nos casar, i el doctorat implicava tancar-se a casa i no fer res més. D'altra banda, i amb això em vaig salvar, el doctorat en aquell temps (i durant molts anys) s'havia de fer en castellà, forçosament, i, en recordar-li-ho, va trencar de conversa de seguida. Espriu sabia que havia començat un doctorat i que havia anat a Madrid. Allà vaig conèixer el tutor de la tesi que m'havien atribuït, arranjat per un professor de la universitat d'aquí, que estava bé amb el règim. Es tractava d'un personatge important, el doctor Antonio Tovar, de qui deien que havia estat intèrpret, perquè sabia alemany, de l'entrevista entre Franco i Hitler. Aleshores ja estava molt desenganyat. Amb mi va ser una excel·lent persona i va fer tot el possible perquè tirés endavant una tesi sobre l'hel·lenisme a Catalunya, per a la qual ja havia recollit materials i havia començat a treballar. Com que vivia a Salamanca, va anar a Madrid gairebé expressament per tro-

bar-nos. Em va citar al Café Gijón, un punt cèlebre de reunió d'escriptors i d'intel·lectuals. Es va posar a parlar a peu dret amb un home alt que deia moltes paraulotes, un tipus sec i poc agraciat, que en Tovar es mirava somrient, mentre l'altre ho estripava tot. Era Camilo José Cela. Va dir que se'n volia anar a Las Hurdes, afegint-hi un *coño*, naturalment, i que ja estava tip de tot. De tota manera, gràcies a la seva adscripció al règim, havia pogut publicar obres que a un altre no li haurien permès.

Les entrevistes amb Antonio Tovar van continuar a Barcelona, i fins i tot un dia va venir a dinar a casa els meus pares. Amb Albert Manent, el vam citar en un cafè, el Terminus, al carrer d'Aragó cantonada amb passeig de Gràcia, i li vam explicar la nostra situació; vam tenir-li aquesta confiança. Ell tornava de tot. Tant, que em va convidar, a la universitat de Santander, un estiu, a fer una conferència sobre la literatura catalana contemporània. I em va publicar, en català, un article a la revista del departament de grec de la universitat de Salamanca, *Los trabajos y los días*. Jo vaig haver d'anar deixant la feina, per necessitat. La relació amb en Tovar va continuar bona, però ell va veure que jo no m'hi acabava de posar, tot i que em va facilitar noms i adreces de molts hel·lenistes, sobretot sud-americans.

Fins que l'Espriu –hi torno– ens va dir això del doctorat. En acomiadar-nos, va agafar un volum de *Primera història d'Esther* i el va dedicar a la Pilar amb les paraules següents: «A la meua estimada, des d'avui amiga, Pilar Vila-Abadal, desitjant-li tota la felicitat d'aquest món». Aquest exemplar ocupa un lloc d'honor. Un parell d'anys després,

el 13 de març de 1957, l'Agrupació Dramàtica de Barcelona va estrenar *Primera història d'Esther*. No s'havia representat mai. El protagonista i director escènic en va ser Jordi Sarsanedas. Vaig fer la nota per al programa, que em sembla escaient de reproduir:

Espectador d'aquesta nit: deu anys havia esperat *Primera història d'Esther* (o poca cosa menys) la seva estrena, perquè ningú no s'hi havia atrevit. Milers de lectors del llibre s'han encuriosit imaginant el seu joc fantàstic a dalt d'un escenari. Però els titelles s'estaven en la fosca, immòbils, baldats, innocents. Avui, revifats, són al teu davant, convertits per la màgia de l'entusiasme i el secret del treball, en subjectes de carn i ossos. Prepara't a veure'ls en l'acció més inesperada que t'ha ofert segurament un teatre, entre la velocitat del so i la de la llum, entre el cinema primitiu i la poesia més enlluernadora. Com a mesura profilàctica, però, fóra bo, senyor, que primer haguessis llegit el llibre, això sí: si no, no n'obtindràs, ni de bon tros, tot el profit. Car un prodigi de llenguatge, de concepció i de moviment com aquest no té parió en res del que hakis pogut llegir en català i en molt poc d'allà on sigui. Ara, vestir-ho de teatre ha estat feina nostra també, d'aquesta colla de gent que faran al davant teu tot el que Salvador Espriu volgué escriure per a ells. Ja ens dirà ell algun dia i vosaltres aquesta nit si era això el que esperàveu. Qui sap? Per a tots serà una sorpresa!

Per aquest camí de presentacions, expressos o ocasionals, vam anar a visitar Carles Riba i Clementina Arderiu, que van estar molt contents. La Clementina, sobretot. Va sig-

nar a la Pilar l'edició de 1952 de *Poesies completes*. A partir d'aquí vam anar a veure persones menys conegudes en aquells anys, bons amics meus, com Jordi Sarsanedas, Jaume Picas i Joan Oliver (que ja havia tornat de l'exili i que vivia molt a la vora d'on vam anar a viure nosaltres).

M. Rosa Farré: primera aproximació

La Pilar havia d'entrar, d'aquesta manera, en el meu món amb molta naturalitat, però veient que realment era un altre món. Un món diferent perquè havíem arribat a trobar-nos per camins també diferents. Ella, per la seva família, amputada per la mort del pare, va fer la carrera d'infermera a Santa Madrona i després al Clínic. Atesa la seva religiositat, que li venia de molt lluny, va anar a fer les pràctiques a un dispensari que hi havia a la parròquia de Sant Agustí, de la plaça del mateix nom, al carrer de l'Hospital. Hi anava a ajudar als metges que, també voluntàriament, feien aquest servei. Algun vespre freqüentava centres de grups seriosos de noies, com el CICF, situat aleshores en un pis del carrer de Santaló i que l'any 1950 havia iniciat M. Rosa Farré i Escofet.

La Pilar va relacionar-se amb aquestes noies. Un dia la M. Rosa Farré, en adonar-se de les seves qualitats, li va demanar que deixés el dispensari i que entrés a treballar, almenys provisionalment, com a secretària al Centre, on es proposava crear uns estudis per a noies de secretariat de direcció. Aleshores, bona part de les noies benestants de Barcelona deixaven els estudis a catorze anys i s'estaven a casa o anaven a comprar i a la perruqueria. El CICF, un cen-

tre catòlic que no pertanyia a l'Acció Catòlica oficial, va mirar de corregir aquesta tendència. Després d'un viatge a Bèlgica, M. Rosa Farré havia establert una activitat nova d'estudis, amb el nom d'Institució Cultural del CICF. A partir d'aquí van començar les classes.

En aquell temps jo treballava en diverses escoles, una de les quals era bastant a la vora del CICF i coneguda com les Dames Negres. Un bon dia, a l'hora d'esbarjo, una de les mestres em va dir que unes senyores d'un centre proper em volien veure per si hi podia fer unes classes de literatura i de llengua. Com que m'interessava incrementar els ingressos, hi vaig acudir.

De seguida l'ambient em va semblar diferent de l'habitual en un centre d'aquest tipus. Em van rebre dues senyores, i jo em creia, mentre parlàvem, que la directora era una altra –Maria Castanyer– i no M. Rosa Farré, la qual tota l'estona va estar en una mena de segon terme i silenciosa. M'hi van sortir unes quantes classes, no sé si tres o quatre hores a la setmana, amb unes noies fines, molt de parla castellana. Recordo que una es feia dir «Cucurni», pronunciant la «y» grega final com si fos i llatina, com qui es fes dir «Alemani» o «Arimani». La M. Rosa Farré tenia la virtut de buscar amb risc la novetat entre la gent que concorria a l'ensenyament, de manera que allò aviat es va anar convertint en un centre on es feia una mena de catequesi amb aquest tipus de noies. Els professors eren tots catalans i l'ambient era català, encara que tots els papers eren en castellà. La principal secretària de cara als professors era la Pilar Vila-Abadal.

Aleshores també va entrar-hi de professor Josep M.

Espinàs, un jove que començava a donar-se a conèixer, i el doctor Gonçal Lloveras, endocrinòleg, que alhora escrivia i a qui vaig conèixer a casa de Salvador Espriu: ell també el visitava, no com a metge, sinó més aviat com a periodista, perquè s'encarregava d'unes intervencions radiofòniques.

Començava a haver-hi tot un ambient. Vaig introduir-hi els cursos de català graduats per a adults amb la idea de fer algun primer pas. Aviat, al segon any, va produir-se una forta entrada d'alumnes, de manera que l'escola va haver d'ampliar-se, passar del pis a baix, arran de carrer, i construir-hi una aula gran. Entre les noves alumnes, hi havia la germana més petita de la Pilar, la Mercè, i al seu costat la ja avui malauradament desapareguda Isabel Roset, que uns quants anys més tard va ser la muller de l'expresident del Parlament de Catalunya Joan Rigol. De dia es feien classes de secretariat, molt avançades, amb assignatures que hi col·locàvem nosaltres, com caracterologia, que impartia en Lloveras, o criteri literari, que impartia jo: els feia llegir i redactar unes fitxes, algunes també en català.

Els preparatius

Fou allà, doncs, on va començar la relació amb la Pilar i on vam establir els primers contactes. Després continuava als vespres, durant el festeig. Ens ocupàvem de la relació amb les famílies respectives, sobretot amb la meua, que no veien amb bons ulls que em comprometés i que, en certa manera, deixés de ser el que era. Als vespres, tot passejant, es presentaven oportunitats de coneixences d'escriptors i alguna vegada d'artistes, com Joan Vilacasas, perquè visitàvem

galeries d'art. També vam anar a saludar Miquel Llor, que ens va ensenyar la col·lecció d'antiguitats que tenia al soterrani de la casa on vivia, al costat de l'ajuntament.

La religiositat de la Pilar venia del segle XVIII, amb una mica de tint jansenista, com sosté l'historiador Ignasi Terradas i Saborit a *El Cavaller de Vidrà*: una religiositat que havia tingut aires cultes i d'influència francesa, completament sòlida i en alguns moments heroica. La meua, de fet, era la d'un convers, tot i que vaig anar a una acadèmia religiosa dirigida per un capellà, vaig fer la primera comunió, el mes de Maria, el mes del Sagrat Cor i vaig seguir altres devocions. Com a nouvingut a la fe, sempre vaig sentir aquesta diferència respecte de la Pilar, perquè ella acudia a uns centres de culte, com el dels caputxins, que jo no havia freqüentat i ni tan sols coneixia. El CICF va amalgamar tot això d'una manera subtil i, si es vol, providencialment va acostar-nos fins a l'encontre final.

Així, un dia del mes de maig següent, els meus pares, vestits de diumenge, van anar a demanar a la senyora Concepció Vilaplana, vídua de Vila d'Abadal, la mà de la seva filla Pilar, la gran després de l'hereu, en Marià, dels seus nou fills. Tot va anar com una seda. La meua mare s'havia desdit, heroicament, de suplicar-nos que esperéssim un any més a casar-nos! Pel març jo havia llogat un pis —l'actual— que havia quedat lliure i que havia ofert a la Pilar la muller del seu germà gran, la seva cunyada Maria Rosa Serra. El pis era al mateix edifici on vivien, del pare d'ella. Havíem passat gairebé sis mesos de prova, amb l'amor un bon tros decantat cap a l'utòpic i sostingut pel providencial. Pel camí atzarós, guanyat pel caràcter d'amor obstinat d'ella,

no s'havia perdut res d'essencial i, al cap de menys de sis mesos més, ens casàvem.

En tot aquell any, la meua presència en el nostre entorn cultural i catalanista havia augmentat sense parar. Els dos vessants de la meua vida, el de professional de l'ensenyament i el d'home públic dedicat al català i a la cultura literària, tot acreixent-se, conflüen i es complementaven. Era el meu passat que venia a trobar-me. Ara, però, amb ella al costat.

Els darrers mesos de festeig derivaren cap a una naturalitat prematrimonial. Quan començaren els tràfecs d'engegar el pis, la nostra relació passà a ser a poc a poc més refiada i així comprovàrem que l'atracció que sentíem, sense descompartir-se, era tan espiritual com física. Tinguérem el goig d'estar més sols i de ser més expressius en les proves d'afecte. Tot fou gradual i, no cal dir-ho (o potser sí que cal), controlat. Un exemple. Un vespre, dels petons a la galta vaig fer lliscar els llavis, tancats, fins al seus. La reacció d'ella, agafada poc o molt de sorpresa, fou decidida. Li sortí un «no» immediat, seguit de la precisió «aquí no», referint-se als llavis. Se separà uns passos, tot deixant-me anar la mà, emmurriada. Jo no em vaig excusar. Recordo que com un llampec em va passar pel cap que aquella noia, que un temps havia festejat formalment, explorava fins on reulava jo amb la meua tímidesa. Però m'estimava i em tenia confiança. Així, després d'un breu silenci i de posar-nos a parlar d'afers pràctics amb vista al casori, ens trobàrem en un lloc més tranquil, a la plaça de Sant Felip Neri, i ens besàrem de cop i volta a la boca. Tot plegat no havia durat gaires minuts. Continuàrem feliços el passeig i entràrem en una zona més il·luminada, desem-

pallegats del pes d'un no-res de l'incògnit amor. Ufl, vam dir per dins.

Ja entràvem al darrer tombant. Per aquell temps primavera hi hagué l'esdeveniment de la missa nova del jove poeta i més que amic meu Antoni Pous, a Manlleu, acte al qual assistiren diversos escriptors, començant per Carles Riba i la seva muller. Aquell dia fou tan emotiu que la Pilar, mirant-se les muntanyes, va decidir que el nostre casament fos a casa seva, al Cavaller de Vidrà, a la capella de la casa. Era retornar als orígens, ara més rics de pensaments i plens de l'esperança d'unir-nos aviat. També fixàrem la data: el dissabte 8 de setembre, festa de la Mare de Déu.

Malgrat la feina, els dies se'ns feien llargs, d'una incomprendible manca de sentit. Només en tenia estar junts, amoixar-nos com criatures, sense amagar-nos, i explicar-nos ximpleries. Alhora, fèiem preparar el pis, amb el propòsit que, a la sala que servia de menjador, hi hagués una disposició en forma de banc o escó, i prou seients per a fer-hi classes de català. El dissenyà Jordi Vilanova i ens el féu arribar com a regal de nocces. L'amic Ermengol Passola, moblista, ens obsequià amb la resta de mobles de la sala. De Miquel Llor rebérem un festejador antic, un sofà per a dos, que ens havia agradat molt, i de Marià Manent una gran plata clara, de ceràmica irisada, que fa pensar en ell. Ens van arribar objectes artístics de Francesc Espriu, Mercè Llimona, Frederic Lloveras, Jordi Parcerisas, Joan Vilacasas... La Pilar va dur un imponent dormitori de casa seva i els armaris corresponents, mentre que jo em limitava a portar el despatx i unes caixes de fusta prima que, tallades, el fuster em va encimbellar a la paret per als llibres.

L'anunci del casament vaig voler que tingués el caràcter d'una signatura personal. Potser en vaig fer un gra massa, però la Pilar m'ho va deixar passar. Diu així, ara escrit de rengle:

LA NOTÍCIA QUE JOAN TRIADÚ I FONT I PILAR VILA-ABADAL I VILAPLANA ES CASARAN, A L'ORATORI DEL CAVALLER DE VIDRÀ, EL DIA 8 DE SETEMBRE VINENT, SI DÉU VOL, US LA COMUNIQUEN, PERQUÈ EN COMPARTIU EL GOIG, ELS SEUS PARES I MARE RESPECTIUS: JOAN TRIADÚ I AULINA I MARGARIDA FONT DE TRIADÚ I CONCEPCIÓ VILAPLANA VDA. DE VILA-ABADAL, QUE EN DONEN GRÀCIES AL SENYOR.

BARCELONA, ESTIU DE 1956

Entre d'altres, i a part de les múltiples respostes individuals del centenar de convidats, va córrer entre els alumnes de català i amics aquest escrit:

En l'avinentsa del proper casament de Joan Triadú amb Pilar Vila, un grup d'amics i deixebles –interpretant el desig de tots– ha pres la iniciativa d'ofrenar als futurs esposos un àlbum en què es pugui testimoniar l'adhesió de tots els qui aprecien en el que val la seva tasca.

Ja que l'estiueig ens priva de reunir a tothom, us adrecem aquestes ratlles perquè sabem que us agradarà de col·laborar amb el vostre nom en aquesta ofrena dels seus amics, i que us compteu entre ells.

L'àlbum es troba a la vostra disposició a Perfumeria Solsona, Rambla de Catalunya, núm. 93, davant del cinema Ale-

xandra, de 9 a 1 i de 4 a 7, des del dia 16 de juliol fins al 27 d'agost.

Junt amb un present de noces, l'àlbum serà lliurat a Joan Triadú i Pilar Vila el proper 29 d'agost en el local del CICE, carrer de Santaló, 16, núm. 27, a les 8 del vespre. No cal dir que us hi esperem.

En efecte, deu dies abans del casament, rebérem en una càlida reunió al CICE un magnífic àlbum ornat a la primera pàgina amb una composició al·legòrica, sense marges, amb tints i reflexos acolorits amb gran inventiva, signada Sandre 56, obra d'Alexandre Cirici Pellicer, i a continuació un bon nombre de signatures, la majoria de deixebles, alumnes i amics meus; però també alguna amiga de la Pilar, com la Maria Vila, que li donà un ram de flors. Hi signen alguns escriptors que ja eren prou coneguts, com Josep Benet, Jordi Sarsanedas, Maurici Serrahima, Ferran Soldevila, i, en representació de Pere Calders, que era a l'exili, signaren el seu pare i el seu fill.

Aquell dia –el dia!– a muntanya tot llúia, amb un sol esplèndid. Com que pocs convidats tenien cotxe, posàrem un autocar a l'estació de Sant Quirze per als que venien amb tren, de Barcelona, o per als meus parents de Ribes de Freser i de Pardines. Sense comptar els meus pares, del meu cantó només n'érem vuit. La meva petita representació familiar era compensada amb escriure pels amics, que ja ho eren també de la Pilar, començant per Jordi Cots, que li donà el ram i escriví aquest poema:

AVUI, SENSE ALTRES VEUS

*Per a Joan Triadú i Pilar,
en el dia del seu casament*

AVUI, sense altres veus,
tindrè una sola ànima per a parlar,
que sóc allà on surten els dies,
on res no dorm i on puc,
des que comencen,
acompanyar els teus pensaments.
I junts aprendrem l'aire de després,
quan se'ns demanarà
si hem sabut com es fan totes les coses,
i si hem ajudat les arrels.

Es quedà tallat –veient la Pilar, no m'estranya– i no digué res, o no se'l sentí. Hi eren convidats els Blanquer, els Passola, els Riba i Jordi Parcerisas, entre d'altres amics. Els Sarsanedas s'excusaren a darrera hora perquè tenien un altre compromís. L'amic meu més antic i més íntim era el pare Jaume Bayó, que oficià. La família de la Pilar, en canvi, era nombrosa, tot i haver-hi la més indispensable per al cas. Presidia la celebració, i ens casà, el pare Evangelista de Montagut, amic de la família i personalment del pare de la Pilar, el gran absent i gran present en aquell acte i en aquella casa. Per ell i en nom d'ell, la mare de la Pilar ho presidia tot, des d'una senyoria pròpia i una viduïtat sempre present. Tot tingué així un caràcter de festa íntima, d'alegria profunda i ben compartida, de casa

endins, sense perdre l'excursionalitat que nosaltres dos sentíem de ple.

És evident que entre els invitats havia destacat, encara que potser no tothom sabia qui era, la presència de Carles Riba, acompanyat de la seva muller Clementina Arderiu. La meua relació amb ell va passar dels límits de la crítica literària a l'amistat, més enllà de l'amistat entre mestre i deixeble. Riba es va confiar força en mi.

Viatge i vida

Haviem reeixit. Anàrem a Montserrat tot just abans d'emprendre el viatge de nuvis, via París, Normandia i Londres. La nostra primera intimitat plena fou a casa i arribà com un incident del curs de la vida i madurà amb una tranquil·la complaença. El nostre problema era l'econòmic, greu. Encara gràcies que m'avançaren una quantitat a compte de la traducció d'uns quants sonets de Shakespeare. Anàrem ben poc en hotels i travessàvem aquells dies amb la complicitat d'amics i dels meus parents exiliats a Normandia. Trens de tercera, ferri a coberta i sortides amb bicicleta pels plans normands. A Londres, a casa de l'Arcadi Sala, vam poder estar-nos-hi dormint sense habitació. A París, a casa del gran amic Josep M. Trias Peitx, només ens van poder allotjar posats en un llit dels anomenats de monja (la Pilar estava molt prima i a mi no em sobrava res). A Normandia, a la mena de ferma dels oncles, no hi havia ni comuna, però el bosc era a prop. Per als oncles i cosins, uns casats de nou, érem, a la francesa, objecte de l'atenció picaresca i al més insinuant possible, sense arri-

bar a la grolleria. Nosaltres férem a l'acte cares llargues i ells, sorpresos al principi, plegaren veles i ens deixaren tranquils.

La Pilar es va trobar força malament algunes estones del viatge. Li sortia l'esforç de l'organització del casament: des d'aconseguir que portessin l'orgue de l'església fins a contractar l'autocar, a més de trametre les invitacions o encarregar el servei de menjador. Fèiem, com es deia aleshores, un casament «a pagès». Tot plegat la deixà esgotada, de cos i d'esperit. En lloc d'un viatge, li hauria convingut repòs absolut. Acostumada a patir, tirava endavant, es refeia de mica en mica i semblava que tornés a sortir el sol. La seva vida ha estat condicionada pel mal, senyor del seu organisme, fins a fer-la viure amb un llarg historial clínic. A part, a l'entrada de la vellesa, de l'inexorable progrés de la retinitis, fins a la pèrdua total de visió i uns efectes secundaris desconcertants, poc coneguts i de tractament terapèutic incert, amb una força de caràcter que no admiraré mai prou, ha emprès dia a dia allò que sabia que l'esperava i ho ha afrontat amb enteresa i amb l'ajut inestroncable de la fe.

En aquell viatge de setembre de 1956 ens trobàvem, tant a França com a Anglaterra, en temps de l'exili madur. Coneixia Josep M. Trias Peitx de l'escapada que havia fet tot just començat el festeig. Ja li havia anunciat que em casaria amb una filla del seu enyorat i admirat amic Vila d'Abadal. En Trias ja va demanar-me que anéssim a París i a casa seva. Era un cristià total, d'aquella Unió Democràtica primitiva. Restà a l'exili i es casà amb una destacada periodista, divorciada, Clara Candiani, que s'havia distingit pel seu ajut incondicional als refugiats des del 1939.

Residien amb les seves dues filles en un pis que era tot amorós, tot viscut amb dedicació meravellada. Aleshores ell portava una organització que es deia Le Musée a l'École i ens obsequià amb dues excel·lents reproduccions de pintura religiosa del renaixement. Vivien al dia, en cristià, com a l'evangeli de les flors dels camps.

També vaig poder presentar la Pilar a Josep Palau i Fabre, que ens allotjà al Collège du Mexique, on treballava aleshores. Fou tan gentil que se n'hagués preocupat, i se'l veia content de tornar-nos a trobar! Tot era diferent entre nosaltres, menys allò que era fonamental. Ens havíem escrit força des que s'havia traslladat a París, feia prop d'onze anys. Així, poc abans del casament, n'havia rebut aquesta carta, datada a París, el 4 de setembre de 1956:

Estimat Joan:

Vaig rebre la teva participació de matrimoni a temps i em preguntava com ho faria per felicitar-te degudament des d'aquí. Ara amb el teu viatge tot s'arregla i espero que ens podrem veure un moment a París. Calculo que seràs aquí cap allà el deu o l'onze de setembre. Et recordo el meu telèfon per si no pots prevenir-me d'altra manera, car et suposo molt enfeinat: POR. 80.11. (Lamento el gest aigualit de la Rosa de no portar-me aquella carta i ja saps que n'hi ha una que em té capficat.)

Rep des d'ara la meva més cordial felicitació i fes-la extensiva a la teva nòvia.

Una abraçada.

Melcior Font i Normandia

Encara, abans de marxar de París cap a Normandia, vam anar a casa d'en Melcior Font, a tocar del Pont Neuf. En aquells moments estava molt relacionat amb el cinema francès (mentre érem allà li trucà Fernandel) i també amb el teatre i la literatura. Em regalà un exemplar de *L'alouette*, de Jean Anouilh, per a la possible traducció al català. Ens feia feliços la seva felicitat, d'ell i la Magda, la seva muller. Parlàrem de Ventura Gassol, de qui havia estat secretari, i de quan dirigia el *Jordi*, el setmanari infantil. En les seves maneres suaus, en la tendresa envers la Magda i en un parlar il·lusionat i dolç hi havia en Melcior Font quelcom de religiós. Després, un temps, ens escrivírem. Crec que calia haver aprofitat les seves traduccions de Molière. Morí a Barcelona a cinquanta-quatre anys. Vaig poder acomiadar-me'n i abraçar la Magda a casa de Lluís Bonet Garí, on hi hagué la vetlla.

A Normandia, on vivien a pagès les dues germanes del meu pare, vam fer, tot marxant amb tren, una parada prevista a Lisieux. Els quaderns autobiogràfics de santa Teresa eren lectura de tots dos i ens acompanyaren d'alguna sobrenatural manera en aquell any tan llarg de l'«ingenu amor» i de difícil via cap a la feliç resolució. Ho havíem d'agrair. El Carmel ens féu una impressió forta, com un cop al cap. Prometérem que si teníem una filla li posaríem Teresa de l'Infant Jesús, i així ho vam fer al seu dia.

En aquell moment, que ja no eren refugiats, la meua família estava bé. Es componia d'uns oncles, l'Amadeu i

una germana del meu pare, la Guideta, ja avis, i de dues filles. La gran era casada amb l'hereu d'una bona propietat, el qual, però, en emparellar-se amb la meva cosina, havia estat desheretat, perquè s'unia amb una refugiada. Després la mala maror passà. El sogre, una personalitat a la regió, posà pau, entendrit amb els néts que anaven apareixent. L'altra noia també es casà i, potser més atractiva que la seva germana, ho féu més a l'abast, sense conflicte; però, per desgràcia, el marit, molt trempat, morí jove. Una altra germana del pare, la Veva, la gran de les dues, s'havia casat a Ribes de Freser amb un tipus impresentable: un ull sortit i un parlar farfallós, sense ofici ni benefici. A l'exili va quedar-ne vídua i encara va treure faves d'olla, tota independent. Sempre havia manat a la vida familiar, a can Fidel, casa dels avis. També tenia dues filles. Tots plegats, els meus parents, mai no havien estat tan bé com en aquell exili, que havia esdevingut una promoció increïble, sense perdre la condició d'antics refugiats benestants entre la pagesia normanda de la rodalia. Parlaven en català amb les filles, les quals, de petites i fins a catorze anys, reberen la severa i constructiva instrucció de l'escola francesa. La tercera generació, néts i nétes, es fa dir sí senyor, escampada en part per Occitània i més ençà i tot. Formen part, en conjunt, del fenomen que anomeno segle d'or, victoriós en certs aspectes, per a una Catalunya derrotada, perseguida enmig de tanta sang, entre fuetades d'odi implacables.

Nosaltres ens miràvem tot aquest món, en aquelles planes verdes i una mica tristes, trencades per les torres blanques per al subministrament d'aigua, entre perplexos i freds. De tant en tant ens acollia el bosc per caminar-hi,

per somniar en les muntanyes, per jeure abraçats, càlids, lliures, per contrast amb el cel gris, clos, i la frescor humida de l'aire.

En tornar a París i emprendre la ruta d'Anglaterra, primerament amb un exprés de debò i després amb el ferri, tinguérem per fi la llunyania indispensable d'un viatge de nuvis. Fins aleshores havíem anat d'amics i gairebé familiars a parents desbordants. Anglaterra sempre és un altre món. Ens despeníem, sense adonar-nos-en, per primer cop, d'allà baix. La duana, ja més formal i detallada, el tren confortable, amb te (no hi havia tercera), i el paisatge tot canviant, amb els verds trencats de sobte per l'espessor industrial, amb les seves cases barates, dites *slums*. Tot això jo ja ho havia travessat una colla de vegades, sí, però ara ho veia amb els ulls de la Pilar, fins a tenir la impressió real de veure-ho per primera vegada.

Arcadi Sala i Planell

Des de l'estació Victòria el taxi ens portà, malgrat el meu anglès curt i ja rovellat, a casa d'Arcadi Sala i Planell, que s'havia ofert, com feia sovint amb amics i encara més si venien de Catalunya, a tenir-nos a casa seva. L'Arcadi, exmilitant del POUM i llavors simpatitzant del Front Nacional i de la presidencialitat de Josep Tarradellas, s'havia especialitzat en la traducció al castellà d'una mena d'argot anglès per anomenar les eines i el procedir de tota mena de màquines. Com en tot, l'Arcadi era únic, incomparable, generosament acollidor, dins les seves possibilitats. Dormírem a la sala perquè s'havien presentat el seu germà i la

seva cunyada i els havia hagut de deixar l'habitació que tenia reservada per a nosaltres (o bé se n'havia oblidat i això, com altres faltes de memòria, li havia servit per a poder-nos convidar). Amb nosaltres fou atent i servicial, en primer lloc amb la Pilar. Amb mi, cordial, interessat en la política i plaga, com sempre, dins la correcció. Jo l'havia vist un any abans i ja li havia dit que havia començat a festejar, però no m'havia estat a casa seva perquè anàvem per feina, amb Esteve Albert, i teníem recursos per a allotjar-nos en un hotel, de la qual cosa l'Arcadi no se sabia avenir. En realitat, es guanyava bé la vida, treballant molt i fet com estava a poques despeses no indispensables. Vivia més bé que mai.

Vam fer el nostre Londres. Per a mi un retorn que me'l feia veure més humà, com si no valgués allò que n'havia adquirit les altres vegades. La Pilar, per com se la miraven i com s'hi adreçaven, semblava anglesa. Férem una anada a Oxford, on visitàrem els Gili, l'editor de la meua *Anthology of catalan poetry*, publicada dos anys abans. Els vam trobar que pintaven la casa, entre tots dos. Hi fórem rebuts com a grans amics; no els vam destorbar gaire estona. L'Elisabeth i la Pilar d'una manera o altra conversaven, mentre en Joan i jo fèiem un repàs. Treballava en les versions admirables de poesia catalana que publicà en els anys posteriors.

Josep M. Batista i Roca

Poc després Batista i Roca ens deia que aquell país, Anglaterra, ja no era el que havia estat. Quant feia que hi vivia? Vint anys? L'home il·lustre que havia portat a casa nostra

l'escoltisme, la versió anglesa de l'educació militar, cívica i coratjosa, era un home profundament decebut. Ja ens esperava i ens portà a dinar en un Lyons distingit del centre de Londres. Abans d'entrar en matèria, s'interessà per la família de la Pilar, i ella en parlà de bon grat, perquè davant seu tenia un cavaller, un professor de Cambridge més anglès que cap nadiu del seu estament. Mentrestant començà a actuar un quintet del restaurant que em féu pensar en la Barcelona del Mestre Toldrà, aquell quintet que a casa escoltàvem (o sentíem) per Ràdio Associació de Catalunya, de la qual jo llegia el programa a la revista *Catalunya Ràdio*. En Batista continuava ajudant joves amb beques formatives, recomanats per Ramon Aramon i Serra i alguna altra autoritat acadèmica deslligada del tot del règim. De l'entitat que era destinada a oposar-se a l'Institut d'Estudis Catalans, el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, li n'arribaven algunes propostes de grimpadors que volien aprofitar-se d'alguna universitat anglesa. També es movia, amb més cautela, l'Opus, però sembla que escollien gent ben preparada, catalana i que catalanejava.

Batista ens parlà de la seva preocupació principal en aquells moments. Havia observat entre visitants o corresponsals clandestins oposats al règim i amb un historial antifranquista inqüestionable que no veien amb mals ulls la restauració de la monarquia per substituir o succeir Franco. Alguns es refiaven de l'anomenat Joan III, resident a Estoril, i alguns hi feien passeres sense dificultats. Fins i tot va sortir algun número d'una revista clandestina en català amb els titulars de «Catalunya, València i Mallorca per Joan III!». A Batista i Roca, el que li preocupava no era

pas aquesta iniciativa, sinó la de Franco, que s'havia quedat el fill de Joan de Borbó des que era un nen de deu anys (i aleshores ja en tenia divuit) amb el propòsit d'instaurar una altra vegada la monarquia, vigilada per ell o bé a la seva mort. Home mesurat i contingut, Batista i Roca ens demanava que féssim córrer aquesta opinió seva i que contribuíssim a evitar que els nous caps de brot de l'oposició catalana perdessin el temps i, més endavant, bous i esqueles renunciant a la República Catalana, proclamada per Francesc Macià, i anterior, doncs, a la Generalitat i al caducat Estatut del 32.

Era el Batista i Roca del Consell Nacional de Londres que havia presidit Carles Pi i Sunyer fins que, a l'alliberament de França, Josep Tarradellas el cridà a París i es formà un Govern continuïsta. Era el Batista i Roca de sempre, però amb una visió de l'esdevenidor que s'avançava als fets i a la qual qui sap si, sense la desaparició pels aires de Carrero Blanco, no hauríem anat a parar. De tota manera, la solució del gran patriota, de l'educador i el professor eminent que ens parlava tot dinant en aquell principi de tardor londinenca i després tot passejant fins a Hyde Park, era la solució que els catalans haurien de poder escollir i fer efectiva.

A part d'aquell moment assenyalat, el meu Batista i Roca fóra llarg d'explicar. La seva tasca de dirigent de la joventut i de líder d'una política que no era la dels partits, sinó de les persones, centrada en Macià, ha estat estudiada amb tota solvència, al cap, això sí, de la consciència històrica del nou nacionalisme. Hi ha el gran estudi sobre Pales-tra de Lluís Duran, la institució creada i feta ànima i acció

per Batista i Roca; també ha estat estudiat molt de prop per Víctor Castells i per Josep M. Solé i Sabaté, i figura en qual-sevol treball acurat i sense prejudicis sobre nacionalisme català i educació.

La seva lucidesa l'empenyia a la predicció, com sempre. En aquell 1956, en plena Guerra Freda, era prou clar que Franco era una peça per a la tranquil·litat de les democràcies, mal que fos un dictador implacable. Batista era conscient de la situació dissortadament consolidada que patíem, i per això es movia en tots els terrenys que li eren a l'abast. En primer lloc a Occitània, però també a la Catalunya Nord i a Andorra. A més, acudia on fos en nom de l'antic PEN Club Català i l'actualitzava. Les cartes seves, trameses a mà, posteriors a la visita de nuvis, són prou representatives de com el lleure s'associava a una activitat que mai no agraiem prou. Heus-ne ací un exemple, del 13 de juliol de 1957:

Molt estimat Triadú:

Jo seré als llocs de costum aquest estiu i celebraria poder coincidir amb vós o amb amics vostres, especialment a les converses andorranes. [...]

M'agradaria veure-us a un lloc o a un altre: Andorra? Perpinyà? O bé algun amic vostre? Amb els millors records a tot-hom i els millors vots per l'èxit de la festa cantonigrossiana.

Cordialment sempre.

Josep Manyé

Aquell exili anglès –com el títol que vaig posar a un capítol *D'una cultura sense llibertat* (1978)– es diversificava, però es mantenia en contacte a l'anglesa, és a dir, amb temps i amb carta d'invitació prèvies. Així Josep Manyé trobà bona part d'un dia per a nosaltres, i un vespre per a mi a la ràdio, en català, i per a uns versos meus llegits per altri. Manyé parlava fluix, precís i decidit en el fons, amb una energia segura. Com m'havia dit, ens portà pels defores de Londres i en poguérem veure la calma i els espais de camps i boscos, per carreteres secundàries, correctes i ombrejades. De tant en tant passaven autobusos com els de ciutat, vermells i de dos pisos, amb parades cobertes, arran de carretera, on també vèiem alguna cabina telefònica vermella del model envidrat i tancat típic de tot el país. Haguérem de deixar pas a algun ramat de bens. Al fons d'alguns parcs, contemplàvem grans cases que teníem al cap per les novel·les, les quals ens adonarem aleshores que eren reals, potser ja buides o dedicades al turisme.

Ens portà a fer un *high tea* en un establiment recollit. Allò també era un retorn a l'«ingenu amor». Josep Manyé era vidu, de la filla, tinc entès, de Francesc d'A. Galí, professor d'art i ell mateix pintor i dibuixant notable, nebot de Pompeu Fabra. Manyé continuava al capdavant dels breus programes en català, fet que tant molestà l'ambaixada espanyola i l'eminència «liberal» Salvador de Madariaga, no menys espanyol, tot i ser a l'exili. Josep Manyé féu tot el que podia fer en aquella casa, la BBC, i per als arri-

bats a Anglaterra foragitats pel franquisme. Encara no acabo d'entendre que al seu retorn definitiu a Catalunya i amb la Generalitat restaurada no se'l situés al lloc que es mereixia a la ràdio catalana, amb el seu prestigi i la seva envejable experiència.

El retorn a Londres d'aquella tarda *camp* fou complicat per l'allau de cotxes que tornaven del cap de setmana. El viatge s'acabava. De nou a París, passarem la nit en un hotel prop de l'estació de Saint-Lazare i dels magatzems Lafayette. La Pilar no podia més de malestar general i intens, però l'endemà, valenta, vam continuar fent París, amb un dinar amb els Trias Peitx, una visita a Notre-Dame, l'adéu i l'agraïment a Palau i Fabre i el tren del vespre, des de l'estació d'Austerlitz cap a casa. És a dir, cap al pis encara no viscut (com ens havia dit en Manyé) i cap a exercir la voluntat de ser, un imperatiu que en països de llibertat havíem deixat una mica a la rebotiga dels afanys.

Tot ens semblava massa vist, més vell i més petit, ple de gent aqueferada: la nostra gent al capdavant, amb una humanitat més palpable i més pobra. Només al nostre pis recuperarem l'alè. Hi trobarem correspondència i una convocatòria que gairebé havíem oblidat. Esperaven que prenguéssim la paraula, acompanyat, és clar, de la meua muller, en un recés de directives i personal del CICF, fora de Barcelona. A mi em semblava que tots els ulls, més que mirar-nos, ens escrutaven, potser inconscientment. La vida nova ens trobava «nel mezzo del cammin di nostra vita». Déu ha volgut que l'hàgim ultrapassat, en línia recta.

La Catalunya a la qual discretament ens reincorporàvem era feta de tresors amagats o enfonsats, que un dia ben

posats farien el tresor d'un segle. Érem, com en les nostres vides, amb les seves virtuts inconegudes, al mig d'un segle d'or. El segle d'or de la cultura, de la llengua, de la literatura, de la fe i dels herois per Catalunya.

Aquest primer capítol tan feliç enllaça amb el darrer. Entremig, transcorre la meua vida.